

ASPECTEN VAN DE DIASPORA VAN VLAAMSE ZEE- EN HANDELSLUI IN DE 15DE EEUW (AZOREN, MADEIRA)

DOOR

Charles VERLINDEN

24610

Vlaamse handelaars, nijveraars en zeelui, Vlaamse kunstenaars en geleerden, Vlaamse missionarissen hebben in talrijke landen en sedert meerdere eeuwen een belangrijke rol gespeeld, die meestal ten goede kwam zowel aan bedoelde landen als aan Vlaanderen of soms aan het geheel der Nederlanden. Vlaamse zeelui en handelaars hebben deel genomen aan de Iberische kolonisatie; Vlaamse wevers migreerden naar Engeland vanaf de 14de eeuw. Vlaamse musici waren actief in Italië, Spanje, Duitsland; Vlaamse schilders en beeldhouwers werkten in Italië en Spanje. Pieter van Gent was in de 16de eeuw stichter van beroepsscholen voor inlanders in Mexico en geniet daar nog steeds een grote faam.

Dit zijn slechts een paar vluchtige voorbeelden van de grote Vlaamse diaspora in Economie, Wetenschap en Kunst die zo zeer verdient grondig bestudeerd te worden, en die een van de drie onderzoeksthema's uitmaakt die door de Academie aan de regering voor subsidiëring dienden te worden voorgesteld. We zullen het hier alleen hebben over aspecten van die diaspora bij het begin van de Portugese kolonisatie in de Atlantische ruimte in de 15de eeuw en wel op de Azoren en op Madeira.

Hoewel de archipel van de Madeira's (Madeira, Porto Santo, Desertas) heel wat dichter bij het Europese vasteland ligt dan die der Azoren, zijn het deze laatste die het eerst Vlaamse migranten ontvingen. De reden ligt in het feit dat deze migranten in de Azoren werden aangetrokken van af het begin der kolonisatie, terwijl ze zich op Madeira een plaats moesten veroveren een hele tijd nadat de kolonisatie was begonnen.

De oudste oorkonde waarin over kolonisatie der Azoren wordt gesproken is een kort diploma van koning Alfons V van Portugal van 2 juli 1439¹, waardoor Hendrik de Zeevaarder de toelating bekomt om zeven eilanden te bevolken (pobrar) van de reeds in de 14de eeuw door Italiaanse medewerkers van de

¹ MARTINS DA SILVA MARQUES, *Descobrimentos portugueses*, d. I, Lissabon, 1944, n° 316, p. 401.

Portugese koning ontdekte en onbewoonde archipel². Voorafgaandelijk had de prins daar slachtvee, nl. schapen, doen ontschepen, zoals dat meer gebeurde in niet of weinig bevolkte gebieden, vóór het begin van een kolonisatieonderneming. In 1447 is men nog niet veel verder, alhoewel ook Prins Pedro, regent van het koninkrijk, deel neemt aan de kolonisatie van de archipel en wel op het eiland San Miguel. Men wil nu het bevolken in de hand werken door aan kolonisten, die zich op het eiland zouden vestigen, vrijstelling van het tiend te verlenen op producten die naar Portugal zouden verzonden worden³. Prins Pedro sneuvelde echter in 1449 in de slag te Alfarrobeira en zo bleef Hendrik heer van de ganse archipel. Daar het met Portugezen blijkbaar niet opschoot, besloot hij nu ook vreemdelingen bij de onderneming te betrekken. Weldra verschijnt aldus de eerste Vlaming.

Een charter van 2 maart 1450 betreft inderdaad de schenking van „a ilha de Jesu Christo”, d.i. de eerste naam van Terceira, aan „Jacome de Bruges, natural do condado de Flandres”⁴. De schenker is Hendrik de Zeevaarder. Hij noemt Jacob van Brugge „meu servidor”. Het eiland is nog steeds geheel onbevolkt. Jacob de Bruggeling heeft zich aangeboden als kolonisatie-ondernemer. De infant zegt dat de Vlaming hem heeft gevraagd „minha real autoridade para ello”, zijn koninklijke toelating daartoe, „como senhor das ilhas”. Het adjectief „real” toont aan dat op dat ogenblik Hendrik aan autonomie denkt voor zijn eilandenrijk in de Madeira's en de Azoren, een opvatting van zijn macht die hij later zou moeten opgeven⁵.

De Vlaming zal het eiland mogen koloniseren met kolonisten van zijn keus, op voorwaarde dat ze katholiek zijn. Zulks toont dat hier geen Portugezen bedoeld werden, maar wel vreemdelingen van wie men niet wist of hun geloof even betrouwbaar was als dat van Portugese onderdanen. Dergelijke vreemdelingen waren hoogst waarschijnlijk Vlamingen, zoals we dat nog zullen zien voor andere Vlaamse kolonisatie-ondernemers in dezelfde archipel.

Aangezien Jacob de eerste kolonisatie-ondernemer op Terceira is, zal hij het tiend van alle tienden der Orde van Christus op het eiland verkrijgen. Ook zijn afstammelingen zullen hetzelfde voordeel genieten. De Vlaming krijgt de „capitania” van het eiland „como a tem por mim João Goncalves Zargo na parte do Funchal e Tristão na parte de Machico e Perestrelo no Porto Santo, meus cavalleyros”. Hij is dus de vierde kapitein van Hendrik de Zeevaarder, die nu in deze hoedanigheid twee Portugese edelen uit zijn gevolg in dienst heeft op Madeira, een Portugese edelman die de zoon is van een

² C. VERLINDEN, *Découverte et cartographie. Canaries, Madère, Açores, Cap Vert, Iles du Golfe de Guinée* (V^o Coloquio de Historia Canario-Americana. XIX° Coloquio Internacional de Historia Maritima, d. IV, Las Palmas, 1982, verschenen in 1986) pp. 5-23.

³ Silva MARQUES, *op. cit.*, nr. 355, p. 452.

⁴ *Ibid.* nr. 373, p. 470.

⁵ C. VERLINDEN, *Henri le Navigateur songea-t-il à créer un «Etat» insulaire ?*, in: *Revista Portuguesa de Historia*, d. XII, 1969, pp. 281-292.

Italiaanse geïmmigreerde, nl. Perestrelo, op Porto Santo in de archipel der Madeira's, en voortaan een Vlaming op Terceira in de Azoren. De drie eersten zijn ons goed bekend door charters, waarmee we ons hier niet hebben bezig te houden. De drie Portugezen zijn ridders (cavaleiros) van de Infant, de Vlaming is zijn dienaar (servidor), dus geen, of nog geen, Portugese edelman zoals de Italiaan der tweede generatie Perestrelo alias Palastrelli uit Piacenza — in de Madeira's.

De Infant kent aan de Bruggeling de volledige rechtsmacht toe met uitzondering van het beroep in geval van doodstraf of rechterlijke verminking, dat hij aan zich zelf voorbehoudt „como nas ditas ylhas de Madeyra e Porto Santo”. Jacob heeft twee dochters uit zijn huwelijk met de Portugese Sancha Rodrigues. Hij was dus reeds voorafgaandelijk in Portugal gevestigd, waarheen hij hoogst waarschijnlijk als zeeman was gekomen zoals we nog verder zullen zien. De oudste dochter zal de capitania erven indien geen zonen uit Jacob's huwelijk worden geboren. Indien de oudste dochter geen zoon heeft, zal haar zuster erven. Dit is een uitzonderlijke gunst, zegt de Infant en hij wettigt ze als volgt : „porque assim o sinto por servico de Deos, e accrescentamento da Santa Fe Catholica e meu, pelo dito Jacome de Bruges povoar a dita ilha tão longe da terra firme, bem duzentas e sessenta legoas do mar oceano, a qual ilha se nunca soube povoada de nenhuma gente que no mundo fosse ategora”. Dit wijst erop dat de recruterij van kolonisatie-ondernemers voor eilanden ver in de Oceaan alles behalve makkelijk was en dat daarom vreemdelingen, in dit geval Vlamingen, welkom waren. De Infant vraagt dan aan de Meesters en Gouverneurs van de Orde van Christus die na hem zullen komen het reeds vermelde tiend aan Jacob en zijn erfgenamen uit te betalen. Hij vraagt ook aan de koning dat hij de Orde tot betaling zou verplichten, indien nodig.

Jules Mees heeft in zijn in 1901 verschenen medioker boek *Histoire de la Découverte des Iles Açores et de l'origine de leur dénomination d'Iles flamandes*⁶ beweerd dat het charter van 1450 voor Jacob van Brugge vals zou zijn omdat het de erfelijkheid voor diens dochters voorziet. Dit argument zou van waarde zijn indien het een koninklijk leen gold dat in Portugal zelf gelegen was en waarop de zogezegde „lei mental” van 1434 van toepassing was, die de vrouwelijke opvolging uitsloot. Hier geldt het echter een bezit van de Infant en niet van de koning. Daarenboven zijn er meerdere andere voorbeelden van dergelijke opvolgingsregelingen voor verafgelegen eilanden, die Mees niet kende, bij voorbeeld voor São Tomé in de Golf van Guinea in 1486⁷ en, in 1497, voor Santiago in de Kaap-Verdische archipel⁸, en dan nog wel voor koninklijke bezittingen.

⁶ Univ. Gent, Werken Fac. der Lett. en Wijsbeg., afl. 27, pp. 86 sq.

⁷ Ramos COELHO, *Alguns documentos do arquivo nacional da Torre do Tombo*, Lissabon, 1892, p. 57.

⁸ E. DE BETTENCOURT, *Descobrimientos, guerras e conquistas dos Portugueses*, Lissabon, 1881,

Dat Jacob een zeeman was wordt bevestigd door zijn dood. Op 2 april 1474 heeft infante Brites, weduwe van infant Fernando, aangenomen zoon en erfgenaam van Hendrik de Zeevaarder, zijn opvolging geregeld⁹. Hij was kort te voren omgekomen, en daar zijn weduwe niet kon zeggen waar en wanneer is het zeker dat hij op zee was verdwenen, zoals zovele andere zeelui die omtrent en na die tijd, van uit de Azoren, de westelijke oceaan verkenden op zoek naar andere eilanden of zelfs naar een vasteland. Infante Brites gaf nu een deel van Terceira aan João Vaz Cortereal, lid van een geslacht dat meerdere offers zou brengen in het zoeken naar de Noord-Amerikaanse kust. Van deze stoutmoedige zeelui is Jacob van Brugge een voorloper geweest, wiens voorbeeld ook gevolgd werd door een andere Vlaming over wie we beter ingelicht zijn dan over de Bruggeling. Laten we echter nog onderstrepen dat het feit dat de capitania van Terceira nu verdeeld werd aantoonde dat de kolonisatie onder Jacob van Brugge een aanzienlijke uitbreiding had genomen, wat ongetwijfeld heel wat connexies over zee met het Portugese moederland en waarschijnlijk ook met Vlaanderen veronderstelt. Dit laatste is des te meer aan te nemen daar omtrent deze tijd meerdere Vlamingen in de Azoren verschijnen.

De eerste waarover we het zullen hebben is Joost de Hurtere, een edelman uit het Brugse Vrije. Hij werd in 1468, dus nog tijdens het leven van Jacob van Brugge, door Dom Fernando, opvolger van Hendrik de Zeevaarder, aangesteld tot kapitein van het eiland Faial.

De aanstellingsoorkonde — van 21 februari 1468 is verloren gegaan, maar werd bevestigd in 1491 door de hertog van Beja, derde zoon van Dom Fernando, d.i. de latere koning Manuel, opvolger van João II in 1495. Deze bevestiging werd teruggevonden in 1927 door A. Ferreira de Serpa¹⁰. Daarin is de tekst van de aanstellingsoorkonde opgenomen.

Het document begint met een zinsnede die onmiddellijk een probleem opwerpt : „Parecendome haver aso (sterke kans) de boa paz e concordia entre Jos Dutra e os Framengos que ora estão na minha ilha do Faial”. Er is dus een vergelijk ingetreden tussen Joost de Hurtere en de Vlamingen die dan op het eiland Faial gevestigd zijn. Om dit te begrijpen moeten we even gebruik maken van een, enigszins laattijdige verhalende bron, nl. het handschrift van Valentim Fernandes Alemão van 1506-1508 in de Staatsbibliotheek te München. Daar wordt gezegd dat Joost de Hurtere (Jost de Utra) met vijftien „homens trabalhadores, homens de bens, naar Portugal was getrokken nadat een Portugese geestelijke hem te Brugge had gezegd dat er veel zilver en tin was te vinden in zekere der Azoren die men nu begon te bevolken. Hij zou dan in

p. 67. Cfr. VERLINDEN C., *Antonio de Noli e a colonização das ilhas de Cabo Verde*, in : *Revista da Faculdade de Letras de Lisboa*, IIIa serie, n° 7, 1963, pp. 28-45.

⁹ Archivo dos Açores, d. IV, p. 159.

¹⁰ Os Flamengos na ilha do Faial. A familia Utra (Hurtere), Lissabon, 1929, pp. 37 sqq.

Lissabon de toelating hebben gekregen om zich naar Faial te begeven waar hij met zijn gevolg een jaar lang verbleef zonder de bedoelde erts te vinden, waarop zijn metgezellen in opstand kwamen en hem zelfs naar het leven stonden. Hij vluchtte dan naar Portugal waar Dom Fernando hem onder zijn bescherming nam en hem een eredame van zijn hofhouding als bruid bezorgde, hem terugzond naar Faial met de nodige Portugese manschappen en kolonisten om er als kapitein de orde te herstellen. Dit lukte en daarvan is de oorkonde van 1468 de weerklank. Het verhaal van Valentim Fernandes is des te meer overtuigend omdat de propaganda voor aanwerving van kolonisten ook later in Amerika dikwijls met beloften van het vinden van rijke metaaladers gepaard gaat. Daarenboven is het makkelijk te verklaren dat Joost de Hurtere in betrekking trad met vermelde Portugese geestelijke te Brugge daar hij een zoon was van Leo de Hurtere, baljuw van Wijnendaal voor Adolf van Kleef, die gehuwd was met Beatrijs (Brites), infante van Portugal als dochter van Dom Pedro, regent van het koninkrijk gedurende de minderjarigheid van koning Alfons V. Connexies konden makkelijk ontstaan en ver leiden. Ze werden ook wel door Joost gezocht. Valentim Fernandes, die waarschijnlijk zelf in Faial was geweest, wist inderdaad dat Joost „tinha tres irmãos ricos, e elle como homem mancebo seguindo a corte guastava sua fazenda mais que os outros”. Van daar dat hij zich aangetrokken voelde door een koloniaal avontuur, dat voor hem vergemakkelijkt werd door zijn betrekkingen met het Brugse hof, waar ook de hertogin Isabella († 1471) een Portugese infante was.

In de oorkonde van 1468 maakt Dom Fernando een onderscheid tussen de „Framengos” en de „povoadores e naturaes” d.i. de Portugezen die Joost had meegekregen toen hij naar het eiland terugkwam. De eersten moeten aan de Hurtere gehoorzamen „como a minha pessoa mesmo”, daar de infant hem als „capitao da dita minha ilha do Faial” heeft aangesteld. De Portugezen (naturaes) moeten hetzelfde doen „en tal guisa que todo se conserve e façam bem e como devam” De capitania van Faial wordt erfelijk verklaard voor de rechtstreekse mannelijke afstammelingen van de Hurtere, die „verdadeiro vaçalo” is van de koning en van de prins. Hij moet op zijn eiland permanent aanwezig zijn, zoals de andere kapiteins op de andere eilanden van de infant, d.i. zowel op de Madeira's als op andere Azoren. Hij zal het tiend van het tiend van de infant verkrijgen over al de nieuwe producten (novedades que Deus der na dita minha ilha do Fayal), wat natuurlijk de landbouwontginning moest bevorderen.

Op 28 maart 1481 werd Joost de Hurtere ook kapitein van het eiland Pico nadat de eerste donatario, Alvaro de Ornelas, dat eiland had verloren omdat hij het niet in de vereiste tijd had bevolkt en ontgonnen ¹¹. In een stuk van 12 januari 1486, waarbij Joost de Hurtere grond in sesmaria verleent,

¹¹ A. FERREIRA DE SERPA, *op. cit.*, p. 133.

d.i. mits verplichting van ontginning, verschijnt hij als „cavalleiro (ridder) da casa do sr. Duque”, d.i. de hertog van Beja, de latere koning Manoel, „e capitão por elle em estas suas ilhas do Fayal e Pico”¹². Hij is dus opgegaan in de Portugese adel en gelusitaniseerd ook door zijn huwelijk met Brites de Macedo, de reeds vermelde Portugese hofdame.

De toewijzing in sesmaria slaat op een braak liggend gebied bedekt met kreupelhout (mattos maninhos) op Faial, dat binnen de vijf jaar moet renderend zijn. Er moeten wegen door lopen (caminhos e serventias) voor de gemeente (concelho) die ondertussen ontstaan is. De begiftigde is een Portugees, geen Vlaming. Nochtans, waren er nu meer Vlamingen op de Azoren dan voorheen. Naast Joost de Hurtere was op Faial ook Baudewijn, zijn broeder, gekomen, en Antonio de Utra, zoals hij in een Portugese bron heet, was misschien een andere broeder¹³. Baudewijn interesseerde zich ook voor handel in suiker uit Madeira en wel reeds in 1468¹⁴, het jaar van de aanstelling van Joost als kapitein van Faial. Hij is dus wel reeds wat vroeger met Joost op de Azoren geweest. Baudewijn is teruggekeerd naar Vlaanderen en is er heer van Hagebroek bij Hooglede geworden na de dood van een andere broer¹⁵. Op Faial was het aanzien van Joost en zijn afstammelingen of verwanten wel zeer aanzienlijk, want de naam Utra zou zelfs zijn gegeven aan het stadje dat nu Horta heet. Zelfs indien deze etymologie verkeerd is, vinden we toch een weerklank van bedoeld aanzien zowel bij Martin Behaim als bij Hieronymus Münzer. De eerste, die zegt dat hij met een dochter van Joost de Hurtere was getrouwd, spreekt in een nota op zijn beroemde globus van 1492 in het Germanisches Museum te Nürnberg van niet minder dan 2.000 Vlamingen aldaar, maar men weet hoezeer hij ook anders met de waarheid een loopje heeft genomen¹⁶. Op zijn globus, waarvan de ontstaansgeschiedenis zeer ingewikkeld is en waaraan meerdere auteurs meewerkten, staat naast Faial „neu Flandern oder Insula de Faial”. Hieronymus Münzer, ook uit Nürnberg, is in 1494 in Lissabon geweest en zegt het volgende over de Azoren¹⁷: „Sunt septem insulae, Azores vocatae ideo quod dum essent inventae primum plenae erant falconibus, quas Portugalenses Azores vocant. Et sunt plures: Fayal, de Pico, S. Michelis, Graciosa, Tercyra, S. Maria, S. Georgii. Nam dominus Jodocus de Hurter, de Brugis ex Flandria, in duabus est capitaneus ut insulae Fayal, quae vocatur Fayal a multitudine ligni de fago quod ibi reperitur, et insulae de Pico, quae

¹² *Ibid.*

¹³ *Ibid.*, p. 11.

¹⁴ V. MAGALHAES GODINHO, *A economia dos descobrimentos Henriquinos*, Lissabon, 1962, p. 173.

¹⁵ Dokument van 1527 in Mees: *op. cit.*, p. 139.

¹⁶ G. CRONE, *Martin Behaim, navigator and cosmographer; figment of imagination or historical personage*, Congresso internacional de historia dos descobrimentos, Actas d. II, Lissabon, 1961, pp. 117-133.

¹⁷ Abh. der Kön. Bayer. Akad. der Wiss., Abth. II, 1854, p. 361.

sunt, ut dixit, populatae de 1.500 hominibus utriusque sexus". Dat is 1.500 voor de twee eilanden van Joost, die het cijfer zelf aangeeft, maar geen onderscheid maakt tussen Vlamingen en Portugezen. Wat volgt is een commentaar van Münzer en men moet natuurlijk ook voor zijn rekening laten wat hij zegt over de taal die op de eilanden gesproken wordt. De tekst gaat inderdaad verder op de volgende wijze : „Et Fayal in circuitu est sedecim milliarum, et sunt omnes de lingua almanica flandrensi et habudant in ligno draconis". Dit laatste is de dracaena draco, die ook op de Canarische eilanden voorkomt en waarvan het hars als kleurstof en voorheen ook als heelmiddel gebruikt werd. Wat de taal der bewoners betreft, moet men eerder rekening houden met wat de reeds vermelde Valentim Fernandes in de eerste jaren der 16de eeuw (1506-1508) zegt. Ook hij spreekt van „Fayal ou para outro nome llamada ylha dos Flamengos", maar voegt eraan toe dat door de inwijking vop talrijke Portugezen „ja acerca a lingoa framenga he nella perduda". Men moet dus ruimschoots rekening houden met de lusitanisering van de Vlaamse kern, zelfs indien deze enkele versterkingen ontvangen had bij het begin der kolonisatie. Het getuigenis van Valentim Fernandes Alemão is des te meer geloofwaardig daar hij persoonlijk een der Vlaamse kolonisten gekend heeft die hij „Guylermo Bersmacher, Framengo" noemt. Welke Vlaamse naam hier vervormd is onder de invloed van de tweetaligheid van Valentim — nl. duits en portugees — is niet duidelijk. Wel is interessant dat bedoelde Framengo de teelt van wede in de Azoren invoerde. Dit stemt overeen met wat Münzer vermeldt : „Et maxime proventum habent ex sandice, i.e. Waid, quo tinguntur panni". Dat deze isatis tinctoria in Vlaanderen tot goede afzet kwam spreekt wel vanzelf. Het kan wel zijn dat de productie van wede alle Vlamingen op de Azoren heeft geïnteresseerd, maar Münzer zegt ook dat ze heel wat voordeel haalden „ex frumento et de armentis. Porcus enim maxime abundat in ea" (= Faial), waar de beukenoten vanzelf voeding voor de zwijnen verschaften, vermits het eiland zijn naam dankte aan de beuken (fagi).

Een zestiende-eeuwse Azoreaanse chronist, Gaspar Frutuoso, spreekt in zijn Saudades da Terra van een ganse reeks Vlamingen op de eilanden van Joost : „Arnequin casado com Beta (Elisabeth) sua mulher flamenga e outro Pitre Darosa (Pieter De Roose) com Maya (Maaïke = Marie) flamenga e Jorge, casado com Margarita Luis, flamenga e outros a que não soube o nome". Later nog in de 17de eeuw spreekt Antonio Cordeiro in zijn Historia Insulana van Arnequin als het hoofd van de opstand tegen Joost vóór 1468¹⁸. Daar dit alles op lokale overleveringen steunt is de betrouwbaarheid eerder aanzienlijk. Hetzelfde geldt ook voor Antonio Brum (De Bruyn) en Joz de Terra

¹⁸ Over deze laattijdige bronnen, cf. P. J. BAUDET, *Beschrijving van de Azorische eilanden en geschiedenis van hun volksplanting uit Belgisch oogpunt beschouwd*, Antwerpen, 1880, die echter de beste bronnen, nl. de Portugese oorkonden, niet kent.

(Joost van Aartrijke) die ook bij Cordeiro voorkomen en meer nog voor Tristão Vernes, een Bruggeling wiens Vlaamse naam niet duidelijk is, en Alfonso „mestre dum navio”, een Vlaamse zeeman, die beiden voorkomen in het testament van Brites de Macedo, weduwe van Joost de Hurtere ¹⁹. Dat testament dagtekent van 24 april 1527 ²⁰, en zegt dat Joost 32 jaar te voren overleden was, d.i. omtrent 1495. Zijn oudste zoon, die dezelfde naam droeg, bekwam op 31 mei 1509 een aanstellingsoorkonde als kapitein-donataris van Faial en Pico ²¹. Waarschijnlijk is dit slechts een bekrachtiging. Hij huwde een dochter van João Vaz Cortereal, die we reeds kennen als opvolger van Jacob van Brugge op Terceira. Zijn zoon Manuel de Hutra Cortereal, volgde hem op in 1549 en dezes zoon was de laatste de Hurtere die Faial en Pico beheerde. Daarna ging de naam verloren of werd hij althans geheel gelusitaniseerd.

Veel vager is wat wij bij de chronisten vernemen over Willem Van der Haegen, over wie geen enkele gelijktijdige oorkonde bekend is. Zijn naam komt alleen voor in een latere oorkonde van koning Sebastiaan van Portugal in 1578, waar ook sprake is van twee hulken die hij bezat ²². Volgens de chronisten verscheen hij eerst op São Jorge, daarna op Faial, waar hij moeilijkheden had met Joost de Hurtere. Hij ging zich toen vestigen op Terceira waar hij graan en wede produceerde, wat misschien reeds vroeger het geval was ten tijde van Jacob van Brugge. Hij zou uiteindelijk het kapiteinschap hebben bekomen van Flores en Corvo. Wat er ook van zij, Frutuoso en Cordeiro beschouwen hem als de 15de-eeuwse stamvader van het adellijke geslacht da Silveira, vertaling van Van der Haegen.

Veel beter is ons Ferdinand van Olmen of Fernão d'Ulmo bekend, kapitein op Terceira en voorloper van Columbus. Om Ferdinand van Olmen te kennen en te volgen hoeven we vooreerst een koninklijk diploma van 24 juli 1486 te ontleden waarin koning João II van Portugal (1481-1495) een contract bekrachtigt dat op 12 juni van dat zelfde jaar was afgesloten tussen onze Vlaming en João Alfonso do Estreito, een welstellend portugees kolonist op Madeira ²³. Van Olmen was kapitein van het gebied van Terceira dat „quatro Ribeyras” heette, waarvan een deel nog steeds „Ribeira dos Flamengos” heet ²⁴. In het diploma van João II wordt de Vlaming genoemd „cavalleiro da casa del Rey e capitan na ylha Terceira”, niet „da ilha Terceira”, wat toont dat van Olmen inderdaad slechts kapitein is van een deel van Terceira, zoals dat

¹⁹ Archivo dos Açores, d. I, p. 167.

²⁰ *Ibid.*, p. 164.

²¹ *Ibid.*, p. 158.

²² J. CUNHA DA SILVEIRA, Willem van der Haegen, tronco dos Silveiras dos Açores (Revista Insulana, 1949) en id. : Apport à l'étude de la contribution flamande au peuplement des Açores, Académie de marine de Belgique, Communications, d. X, 1956-57.

²³ Ramos COELHO, *Alguns documentos*, p. 58.

²⁴ Stuk van 18 mei 1487, Archivo dos Açores, d. VIII, p. 394.

na de dood van Jacob van Brugge de regel was op dat eiland ²⁵. In elk geval is van Olmen heelemaal geen onbekende voor de koning want anders zou hij geen „cavalleiro da casa” zijn. De koning verklaart dat de Vlaming zijn kapiteinschap houdt van Manuel, zijn neef, de aanstaande koning Manuel de Gelukkige. Dat hij tot de casa del Rey wordt gerekend heeft wel iets te maken met de taak waarmee hij in het diploma wordt belast.

Volgens het diploma van 24 juli 1486 heeft van Olmen — wiens naam wel degelijk deze vorm moest vertonen vermits hij bij Las Casas die op rechtstreekse overlevering steunt Hernan de Olmos ²⁶ heet — aan koning João II verklaard dat hij voor hem wenste te vinden een groot eiland, of eilanden, of de kust van een vasteland waarvan men denkt dat het het eiland der Zeven Steden is, en dat alles op zijn eigen kosten ²⁷. Reeds sedert een twintigtal jaren werd door Portugezen in die richting gezocht. Van 1462 af werden privileges aan verschillende hovelingen daartoe verleend. Een diploma van 10 november 1475 voor Fernão Telles, lid van de koninklijke raad en gouverneur van het huis van een dochter van de koning, voorziet reeds dat de begiftigde het eiland der „Sete Cidades” of een ander eiland dat bevolkt is zou kunnen vinden ²⁸. Bedoeld eiland wordt ook Antilia geheten in de bronnen van die tijd. Er moeten dus reeds eilanden gezien zijn, maar zeker niet met landing en inbezitname. Dit moet ook nog het geval zijn in 1486, maar ondertussen is van Olmen op de gedachte gekomen dat er meer dan één eiland kan zijn of zelfs een vasteland. Is hij reeds voorheen verder naar het westen gestevend of is dit slechts een gevolg van kritisch nadenken, zoals dat bij een in de westelijkste bewoonde eilanden gevestigde schrandere zeeman mogelijk kon zijn ?

Hoe dan ook, hij zal de expeditie bekostigen, maar hij vraagt in ruil schenking van het eiland of de eilanden of het vasteland die hij zou vinden, waren ze bevolkt of niet. Hij zou de volledige rechtspraak bekomen met alle rechten en renten. Opvolger zou wezen zijn oudste zoon of, indien geen zoon in leven bleef, zijn oudste dochter. Dit herinnert aan de regeling die vroeger op Terceira getroffen was voor Jacob van Brugge. Indien de bewoners van de te vinden gebieden zich niet willen onderwerpen zal de koning een vloot zenden met Ferdinand van Olmen als „capitan moor”, dat is zoveel als admiraal.

Aangezien de kosten van de expeditie zwaar zijn, staat de Vlaming de helft van de capitania over de te vinden gebieden af aan de reeds vermelde Portugees Estreito, die kolonist op Madeira, die ook vermeld staat, maar als overleden, in de Livro do almoxarifado dos açuquarres” voor Funchal van

²⁵ Cf. *supra*.

²⁶ B. de Las Casas : Historia de Indias (uitg. Millares Carlo), d. I, Mexico, 1951, p. 69.

²⁷ «como elle nos queria dar achada huña grande ylha ou ylhas o terra ferme per costa, que se presume ser a ylha das Sete Cidades, e esto todo a sua propria custa e despesa» (Ramos COELHO, *loc. cit.*).

²⁸ Ramos COELHO, *op. cit.*, pp. 40 sqq.

1494²⁹. De bepaling omtrent de verdeling van de capitania staat natuurlijk in de overeenkomst tussen de twee vennoten die door de koning bekrachtigd wordt. Estreito zal dezelfde rechten genieten als die welke de koning aan de Vlaming verleent, maar hij moet in ruil twee goede karvelen uitrusten en ze voorzien van al het nodige. Het is echter de Vlaming die de karvelen zal zoeken en ze zal bemannen met degelijke loodsen en matrozen (com boos pillotos e marinheiros). Hij is dus de deskundige zeeman, de Portugees is een suikerplanter.

Van Olmen zal de soldij van de bemanning betalen, maar Estreito moet de huur uitkeren aan de eigenaar van de vaartuigen. Alles moet klaar zijn voor maart 1487 op Terceira, waar de Vlaming gevestigd is.

De twee vennoten zullen elk het bevel voeren over een der twee vaartuigen. Van Olmen zal veertig dagen naar het Westen varen en Estreito zal hem volgen met inachtneming van de schriftelijke instructies die hij van de Vlaming zal ontvangen, wat eens te meer bewijst dat deze de werkelijke leider en de nautische technicus der expeditie is. Na veertig dagen zal Estreito het commando moeten overnemen en het behouden totdat Portugal zal bereikt zijn, waar het dus vast staat dat men — d.i. natuurlijk de koning — een verslag verwacht. Waarover dit zou hoeven te gaan zullen we verder bespreken. Laten we eerst nog vermelden dat Estreito de schepen moest voorzien met proviand voor zes maanden.

Het is bijzonder opvallend dat de Vlaming veertig dagen heeft voorzien om Antilia, d.i. de Zeven Steden, wat ze ook in werkelijkheid zijn mochten, te bereiken. Hij moet dus werkelijk gehoopt hebben binnen deze periode de gebieden te bereiken waarover hij zich door de koning bijzondere rechten had laten toezeggen. Ook de koning moet dit hebben gehoopt, want in geen enkele andere Portugese concessie van omtrent die tijd te ontdekken gebieden komt een dergelijke tijdsbepaling voor. Deze steunt hoogstwaarschijnlijk op vroegere Portugese reizen die de vraag hadden doen rijzen of de Sete Cidades een eiland, een archipel of een continent waren. Men heeft een kustlijn gezien maar men is niet aan wal gegaan. Om van veertig dagen te kunnen spreken moet men zich een idee van de afstand hebben gevormd. Daarenboven wil van Olmen zeker aan wal gaan, vermits hij aan de koning steun vraagt indien de inlanders met wie hij contact zou nemen zich niet wilden onderwerpen.

Columbus heeft later van uit de Canarische eilanden zes en dertig dagen nodig gehad om Guanahani in de Bahama's te bereiken en vandaar naar de eigenlijke Antillen te varen. Dit lijkt erg op de veertig dagen vanaf Terceira dat veel noordelijker gelegen is. Ook Columbus heeft getracht van koning João II van Portugal schepen te bekomen om naar het westen te stevenen, en wel vóór de tijd dat van Olmen de concessie daarvoor wel degelijk verkreeg.

²⁹ V. RAU en J. DE MACEDO, *O açúcar da Madeira nos fins do século XV*, Funchal, 1962, pp. 77, 81.

We moeten dus even de plaats van de twee ontdekkers — de Genuees en de Vlaming — in het geheel van de ontdekkingsgeschiedenis van deze jaren nader bepalen.

Onder koning João II is de vooruitgang der Portugese ontdekkingen veel aanzienlijker en verloopt hij veel vlugger dan voorheen onder Hendrik de Zeevaarder en Alfons V. Pas is João II in 1481 koning geworden of de reis van Diego Cão, van uit de basis van Mina in de Golf van Guinea naar het zuiden toe, wordt georganiseerd. De koning wil het uiteinde van Afrika bereiken, nl. het „Promontorium Prassum” van Ptolemeus, dat de Atlantische van de Indische Oceaan, althans volgens de beroemde geograaf, moest scheiden. Na de monding van de Congo te hebben ontdekt bereikte Cão in augustus 1483³⁰ ongeveer de plaats waar nu Mossamedes in Angola ligt. Een oostelijke buiging van de kust enigszins meer naar het zuiden werd door Cão verkeerdelijk voor het reeds vermelde „Promontorium” gehouden. Hij keerde terug naar Portugal en melde zulks aan de koning, die nu ook ging geloven dat men weldra de Indische oceaan zou binnen kunnen varen, en dan de nog lange weg naar Indië zou kunnen vinden. In de zomer van 1485 werd Cão terug naar het zuiden gezonden, maar in 1486 was de expeditie terug in Portugal zonder haar leider, die het leven had verloren op de kust van Namibië, zoals aangegeven op de kaart van Henricus Martellus in 1489. Het „promontorium” was nu even min bereikt als in 1483. Ondertussen had Columbus, die toen in Portugese dienst stond en als dusdanig naar Mina in Guinea was geweest, aan João II voorgesteld de weg naar Indië langs het westen te zoeken. Dit gebeurde op zijn laatst in het begin van 1485, want vóór het midden van dat jaar was Columbus, na afwijzing van zijn voorstel door de Portugese kosmografen, reeds in Spanje aanwezig, waar hij zijn voorstel opnieuw formuleerde. Dat Columbus in Portugal was afgewezen heeft ook te maken met feit dat hij schepen vroeg, maar er geen leverde, terwijl van Olmen dat wel deed, zoals dat gebruikelijk was voor de Portugese verkenningen in de Atlantische Oceaan³¹.

Toen João II vernam dat ook de tweede reis van Cão niet het resultaat had opgeleverd dat hij verhoopde, ging hij opnieuw belangstellen in het idee dat Columbus hem had voorgelegd en wilde hij ook de mogelijkheid van een westelijke weg naar Indië laten onderzoeken. Op Columbus kon hij daarvoor niet meer rekenen vermits deze naar Spanje was vertrokken. Daarom was nu het voorstel van de Vlaming welkom. Van Olmen werd aldus ingeschakeld in het grootse plan dat de Portugese koning in 1487 doorvoerde³². Terwijl

³⁰ G. HAMANN, *Der Eintritt der Südlichen Hemisphäre in die Europäische Geschichte*, Wenen, 1968, pp. 167-171.

³¹ C. VERLINDEN, *Een Vlaamse voorloper van Columbus: Ferdinand van Olmen (1487)*, in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, 1961, p. 514.

³² C. VERLINDEN, *La signification de l'année 1487 dans l'histoire de la découverte et de l'expansion portugaise*, in: *Revue d'histoire économique et sociale*, d. XLII, 1964, pp. 485 = 498).

van Olmen in westelijke richting werd gezonden, moest Bartholomeus Dias de poging van Diogo Cão voortzetten en stevende hij inderdaad kaap de Goede Hoop voorbij. Anderzijds begaf Pero da Covilham zich van uit Egypte, op een Arabisch vaartuig, tot in Indië en wel tot Calicut, dat hij tien jaar vóór Vasco da Gama bereikte³³. Al deze reizen werden ondernomen in 1487.

Van Olmen heeft Terceira verlaten op het eind van de winter van 1486-87. We hebben inderdaad gezien dat volgens het contract de expeditie moest klaar zijn vóór maart 1487. Dat de reis werkelijk heeft plaats gehad weten we door de *Historia de las Indias* van Bartolomeo de Las Casas, die hiervoor steunt op rechtstreeks van Columbus bekomen inlichtingen. De Genuees heeft in Murcia een zeeman uit Galicië „Pedro de Velasco, marinero gallego” ontmoet die hem over de reis van „Hernan de Olmos” gesproken heeft³⁴. Las Casas belooft daarop terug te komen (*luego se dira*). Hij heeft echter vergeten zulks te doen daar de polemiek die hij, zoals bekend, steeds voert tegen het aan de Amerindiërs gedane onrecht, hem de chronologische draad doet verliezen, zoals dat zo vaak het geval is zowel in de *Historia* als in zijn veelvuldige andere geschriften.

Over het verloop van de reis weten we alleen dat van Olmen niet terugkeerde. Inderdaad heeft João II kort voor de terugkeer van Bartolomeus Dias in december 1488 opnieuw aan Columbus gedacht. Hij roept hem naar Lisabon. De koning heeft geen bericht van van Olmen en Estreito ontvangen. Deze hadden slechts proviand voor zes maanden, zoals we gezegd hebben, en heel wat meer maanden waren toen verstreken sedert hun vertrek. João II heeft opnieuw aan Columbus gedacht omdat van Olmen hem over de westelijke route niet had kunnen inlichten. De terugkeer van Dias na de ontdekking van Kaap de Goede Hoop toonde echter dat de weg naar Indië langs het zuid-oosten voortaan open lag, en Columbus keerde ontgoocheld terug naar Spanje waar hij eindelijk, in 1492, voldoening bekwam, wat hem toeliet, zonder het te weten, Amerika in de plaats van Azië te bereiken, echter in de dienst van Spanje, niet van Portugal.

De Vlamingen zijn dus op de Azoren werkelijk baan-brekers geweest, zowel als kolonisten als als zeelui. Op Madeira is hun rol verschillend.

In 1433 geeft koning Duarte de archipel der Madeira's in leen aan zijn broer Hendrik de Zeevaarder, die met het bevolken wordt belast³⁵. In 1452 begint de productie van suiker. De Infant sluit dan een contract dien-aangaande met Diogo de Teyve³⁶. Deze is een „escudeiro” van het gevolg van de prins

³³ C. VERLINDEN, *De aanvang der Portugese maritieme expansie vóór onder en na Hendrik de Zeevaarder*, in : *Collectanea Maritima*, d. IV, 1988, p. 27.

³⁴ *Historia de Indias* (uitg. Millares Carlo) d. I (Mexico, 1951), p. 69.

³⁵ «o dicto iffante per nossa autoridade pobra», Silva MARQUES, *Descabrimientos*, d. I, n° 256, p. 272.

³⁶ Silva MARQUES, d. II, nr. 222, p. 343.

en krijgt het recht een watermolen op te richten om suikerriet te bewerken (um engenho dagua pera se nelle fazer açuquar). De prins zal de pers (lagar) verschaffen. De suikervelden worden door Teyve afgetekend en gans de oogst moet door het engenho verwerkt worden. Wordt er te veel geproduceerd dan kan de Infant aan een andere ondernemer een soortgelijk recht verlenen. Teyve moet suikerbroden en poedersuiker produceren. De suikerindustrie van Madeira vindt hier haar oorsprong en zal weldra aan het eiland zijn plaats in de economie van de toenmalige wereld verzekeren. Twee jaar later, in 1454, toont men reeds aan de jonge Venetiaanse koopman en zeevaarder Alvise da Ca da Mosto „algune mostre de zuchari del'isola de Medera”³⁷. In de dienst van Hendrik de Zeevaarder trok hij het jaar nadien naar Guinea en bezocht onderweg Madeira : „Questa isola, zegt hij, per esser bagnada da molte aque, el sopradito signor — d.i. de Infant — a fato meter in quella suma de canamelle le qualle son venute e vien in perfection bone ; e fasse zuchari per suma de kantera 400”, wat beantwoordt aan een 22 ton.

Aangemoedigd door dit succes, begint van 1457 af Hendrik de Zeevaarder vreemdelingen naar zijn eiland aan te trekken, om er deel te nemen aan de ontginning. De eerste die we ontmoeten is een Duitser „Enrique, cavalleiro de Santa Catarina”, een edelman dus, zoals de Vlaming de Hurtere op Faial in de Azoren. De Duitser brengt ook landgenoten mee, een achttal, wat doet denken aan het eerste groepje Vlamingen op het eiland van Joost de Hurtere. Een andere Duitser krijgt ook grond in de omtrek. Van de eerste weten we dat hij wijn en suiker produceert en dat van hem verwacht wordt dat hij huizen en een kapel zou bouwen³⁸. Hij mag nochtans geen suikermolen aanleggen, wat toont dat die van Diogo de Teyve na vijf jaar nog volstaat. De suikerproductie kan alleen groeien wanneer er meer planters komen, Portugezen natuurlijk, maar ook vreemdelingen.

In 1461 onder Infant Fernando, opvolger van Hendrik als heer van de archipel, is dit zeker het geval. In het foral van 3 augustus van dat jaar heet het „entam (d.i. onder Hendrik) a gente era pouca e agora he em mays multiplicam”³⁹. Nog is er geen sprake van monocultuur, doch Joden en Genuezen kopen nu suiker en huren gronden ; de verdeling van het water over de suikervelden wordt nu ook geregeld. Nochtans zijn de molens nog meestal handmolens (alçapremas), wat aantoonst dat men nog vooral met kleine planters en plantages te doen heeft. Om de productie aan te wakkeren doet hertog Fernando persen (lagares) vervaardigen, die zijn eigendom blijven⁴⁰. Water-

³⁷ D. PERES, *Viagens de Luis de Cadamosto e de Pedro de Sintra*, in : *Academia Portuguesa de Historia*, 1948, p. 6.

³⁸ SILVA MARQUES, *op. cit.*, d. I, n° 423, p. 541.

³⁹ V. MAGALHAES GODINHO, *Documentos sobre a expansão portuguesa*, d. III, Lissabon, 1956, pp. 347 sqq.

⁴⁰ Arquivo historico da Madeira d. XV, 1972, p. 26, 1462, en p. 29, 1466.

verdeling en vermeningvuldiging der persen brengen nu de suiker van Madeira van 1468 af op de internationale markt en wel eerst te Brugge. De lading suiker van een schip, met een „mestre” en een reder die beiden Portugezen zijn, behoort aan de Bruggeling Boudewijn de Hurtere, die we reeds kennen en die de broer was van de precies dat jaar aangestelde kapitein van Faial⁴¹. Nochtans wordt de Brugse markt dan nog beheerst door de suiker uit Sicilië, zoals we vernemen uit een schrijven van de Infant van 14 juli 1469⁴². Maar hertog Fernando, die een schitterend economisch beheerder was⁴³, beschikte nu over meerdere „engenhos daugua de fazer açuquar”, doch ook over „trá-pichas de bestas”⁴⁴. Dit laatste slaat op siciliaanse molens met dierlijke drijfkracht, waarvan hij de kennis zeker wel verschuldigd was aan zijn Italiaanse medewerker, Battista Lomellini van wie hij in 1466 een „estante” van Madeira had gemaakt⁴⁵.

Onder Infante Brites, weduwe van de in 1470 overleden hertog Fernando, zegt een stuk van 1472 dat de ganse productie van suiker nu 20.000 arrobas bedraagt en dat het jaar nadien 25.000 of 30.000 arrobas zullen bereikt worden⁴⁶, d.i. dus 280, 350 en 420 ton of een vermenigvuldiging met 12, 14 of zelfs 18 sedert het cijfer van Ca da Mosto 17 jaar vroeger, helemaal bij het begin van de productie. Men begrijpt dat de internationale handel meer en meer belang stelt in Madeira-suiker.

Ten andere verdringt de suiker de andere teelten op Madeira. Martin Leme „o moço” d.i. de „jonge”, omdat hij de zoon was van de Brugse koopman van dezelfde naam die sedert lang in Lissabon vertoefde, Martin Leme junior dus moet graan in Madeira importeren en wel in 1483⁴⁷. In dit reeds zeer geevolueerde agrarisch milieu heeft suiker nu graan wel enigszins verdrongen.

Het stadsarchief van Brugge bezit een deel van de boekhouding van een compagnie bestuurd door de handelaar Jacob Despars van 1478 tot 1499. Deze compagnie was gespecialiseerd in de handel op Portugal⁴⁸.

Vanaf 1478 verkoopt Despars suiker op de Paasfoor van Bergen-op Zoom⁴⁹. Misschien wel komt die van de 450 arroben die hij bij het begin van

⁴¹ A. DE OLIVEIRA MARQUES, *Notas para a historia da feitoria portuguesa de Flandres na seculo XV*, Studi in onore di Amintore Fanfani, d. II, Milaan, 1962, p. 465.

⁴² Arquivo historico, d. XV, pp. 46 sqq.

⁴³ C. VERLINDEN, *L'Infant Dom Fernando comme administrateur colonial à Madère, aux Açores et au Cap Vert (1460-1470)*, in : *Revista da Universidade de Coimbra*, 1984, pp. 17 sqq.

⁴⁴ Arquivo historico, d. XV, p. 44.

⁴⁵ *Ibid.*, p. 30.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 65.

⁴⁷ *Ibid.*, p. 72.

⁴⁸ O. MUS, *De Brugse compagnie Despars op het einde van de 15de eeuw*, in : *Handelingen van het genootschap «Société d'Emulation» te Brugge*, d. CI (1964).

⁴⁹ Stadsarchief Brugge : Register Despars, f° 2, r°.

het jaar te Brugge heeft ontvangen op een bretoens schip⁵⁰. Het schip komt van Lissabon. Heeft het daar de suiker geladen, of is het in Madeira? In elk geval de suiker komt van het eiland.

Twee jaar later gaat Despars naar Portugal, met zijn broer Wouter, die daar blijft tot 1487⁵¹. In 1481 keert hij terug naar Brugge met een lading suiker, melasse en olie⁵². Hij heeft nu ook connexies met Hendrik Nieulant voor aan- en verkoop van suiker⁵³. Deze Nieulant komt, onder de gelusitaniseerde naam van Enrique de Terra Nova, voor in de lijst der suikerproducenten op Madeira van 1494, uitgegeven door wijlen Virginia Rau en Jorge de Macedo⁵⁴. We komen daarop terug, maar laten we nu reeds vermelden dat hij samen met zijn broer Guirarte (Geraard) volgens de lijst van 1494 niet minder dan 3120 arroben produceert, wat hem tot de tweede grootste planter van het eiland maakt, zoals we nog zullen zien.

In Portugal en Madeira beschikt Jacob Despars buiten zijn broer Wouter, over João Esmeraldo en Ambrosio de Gavio⁵⁵. De eerste, over wie J. Everaert onlangs heeft kunnen uitmaken dat hij uit het gebied van Béthune stamt, komt ook voor op de Portugese lijst van 1494, waar men constateert dat hij de grootste planter van Madeira is en wel met 3370 arroben, d.i. meer dan 47 ton. In het Brugse register ziet men dat hij als agent van de compagnie Despars eerst Jennin Esmerand heet⁵⁶, wat goed beantwoordt aan zijn noord-franse herkomst, en daarna Esmeraldo op zijn Portugees. Het eerst ontmoet men hem in het brugse register in 1481, wanneer hij voor Despars suiker verkoopt en geld opneemt⁵⁷. Ambrosio de Gavio verschijnt in het register in 1483, en is dan zoals Esmeraldo een ondergeschikte agent van de compagnie Despars⁵⁸, maar ook hij wordt een planter op Madeira en ageert anderzijds ook wel voor de ons reeds bekende Hendrik Nieulant, alias Enrique de Terra Nova. In de lijst van 1494 heet hij de Gave. Is dat misschien Gavere of is ook hij herkomstig uit Noord-Frankrijk?

Het lijkt wel dat, van 1484 af, Esmeraldo de koper van suiker en melasse voor Jacob Despars geworden is⁵⁹. Waarschijnlijk gaat hij dan al naar Madeira, want hij heeft 108 kisten suiker, 5 kisten panela (poeder) en 12 pijpen melasse geladen op een schip dat op het eind van dat jaar in Brugge aankomt⁶⁰, en

⁵⁰ *Ibid.*, f° 1, v°.

⁵¹ O. Mus, *op. cit.*, p. 36.

⁵² Register f° 19, v°.

⁵³ *Ibid.*, f° 50, v°.

⁵⁴ O açúcar da Madeira nos fins do seculo XV (Funchal, 1962).

⁵⁵ O. Mus, *op. cit.*, pp. 40 sq.

⁵⁶ f° 21, r°, f° 25, v°.

⁵⁷ *Ibid.*

⁵⁸ *Ibid.*, f° 45, r°, f° 46, v°.

⁵⁹ O. Mus, p. 48.

⁶⁰ Register f° 56, v°.

het spreekt vanzelf dat men poeder en melasse het makkelijkst rechtstreeks in Madeira laadt.

In 1494, in het reeds meermaalsvermelde Livro do almoxarifado dos açuquares, komt Esmeraldo acht maal voor als bezitter van suikerrietvelden, waarvan vier maal samen met een Portugees die Fernam Lopes heet. Deze Lopes komt ook nog vier maal alleen voor en produceert aldus 2410 arroben. Het spreekt vanzelf dat deze Portugees zal hebben samengewerkt met Esmeraldo voor de productie, des te maar daar hij een engenho of suikermolen bezit die ook wel voor Esmeraldo zal hebben gewerkt. Men kan makkelijk denken aan vennootschap tussen de handelaar-planter die de bediende van Despars was geworden en de Portugese planter, des te meer daar het roerend bezit van Esmeraldo de Portugese grondbezitter kon helpen voor de uitrusting en de werking van zijn engenho, en dat Lopes Esmeraldo op Madeira kon vertegenwoordigen wanneer de tweede voor zijn handel naar Lissabon of naar Brugge moest. Samen konden ze dus $3390 + 2410 = 5800$ arroben, d.i. meer dan 80 ton op de markt brengen.

Een koninklijke verordening van 21 augustus 1498, dus vier jaar na het Livro do almoxarifado, dat ons toeliet de productie van Esmeraldo en zijn Portugese medewerker te bepalen, die verordening van 1498 dus contingenteert de uitvoer naar de verschillende markten om de prijzen te controleren. Vlaanderen is veruit de voornaamste markt met 40.000 arroben op een totaal van 120.000, dus een derde ⁶¹.

Laten we even nagaan welk deel daarvan de ons bekende Vlaamse planters of hun medewerkers op Madeira in 1494 konden produceren.

Ambrosio de Gave heeft alleen of in associatie met Portugezen voor 730 arroben suikerakkers. Dat is weinig, maar hij heeft ook een huis, wat wel aantoont dat hij in Madeira wenst te blijven en dus zijn bedrijf wil uitbreiden. Ten andere, hij verdwijnt uit de boekhouding van Despars na 1486. Het lijkt wel dat ook deze handelsbediende een planter is geworden.

Helemaal Vlaams en Brugs zijn de gebroeders Hendrik en Geraard Terra Nova, alias Nieulant. Hendrik heeft suikergrond alleen, Geraard enkel met zijn broer. Negen maal worden ze vermeld voor samen 3.230 arroben, d.i. bijna even veel als Esmeraldo. Hendrik is in Madeira in 1494, want hij toont een stuk van 1.000 arroben aan de ambtenaars die het Livro opstellen, en zegt dat hij bijplant. Nochtans is hij naar Brugge teruggekeerd, waar hij zijn hoofdzetel heeft, en wel een zeer aanzienlijke, want het was in zijn huis, de Cranenburgh op de Grote Markt van Brugge, dat de aanstaande keizer Maximiliaan was geïnterneerd gedurende de opstand der Bruggelingen in 1488. Hij

⁶¹ Silva MARQUES, *Descobrimientos*, d. II, p. 323. Cf. C. VERLINDEN, *Les débuts de la production et de l'exportation de sucre de Madère*, in : *Studi in memoria di Luigi dal Pane*, Bologna, 1982, pp. 301-310.

was ten andere een groot zakenman die zich ook voor andere aspecten van de internationale economie dan de Madeira-suiker interesseerde, maar daarop hoeven we hier niet in te gaan. Zeker had ook hij in Madeira zaakwaarnemers zoals de Lopes van Esmeraldo.

Men kan dus zeggen dat volgens het Livro van 1494 de Vlamingen op Madeira $5.800 + 730 + 3.230 = 9.760$ arroben produceerden. Misschien heeft Esmeraldo de grond daarvoor later opgekocht en meer nog, want in de eerste jaren der 16de eeuw zegt een chronist van de Portugese kolonisatie, dat hij 20.000 arroben produceerde, en dus veel meer grond dan in 1494 moest bezitten. Hij was toen verreweg de grootste planter op Madeira.

De Vlaamse groep is er dus een van grote ondernemers en internationale handelaars. In 1494 produceren ze 9.760 arroben op een totaal van 80.451 of 12,1%. Dit is mogelijk precies door het dubbel karakter van deze mensen: planters maar ook handelaars met roerend kapitaal, dat hun toelaat hun plantages uit te breiden. Andere vreemdelingen doen hetzelfde, aldus Battista en Urbano Lomellini, die veel grond bezitten rond Santa Cruz in het district van Machico, dat niet in het Livro is opgenomen⁶². In de lijst van 1494 verschijnt ook een Engelsman, James Timor, met 2.320 arroben. Ook hij is waarschijnlijk terzelfdertijd handelaar, maar evenals de Lomellini werd hij gelusitaniseerd.

João de Fransa, wiens naam spreekt, produceert 2.534 arroben. Dicht bij zijn huis doet hij een kerkje bouwen⁶³. Ook hij breidt zijn gronden uit en is dus kapitaal-krachtig, zeker wel door de handel, zoals de Vlamingen.

Al deze vreemdelingen beheersen de productie en vooral de export op Madeira en onder hen bekleedt de Vlaamse groep de eerste plaats in de late 15de eeuw waarover we het hier hadden.

⁶² V. RAU, *A family of Italian merchants in Portugal in the XVth century, the Lomellini*, Studi in onore di Armando Saponi, d. I, Milaan, 1957, pp. 725 sq.

⁶³ Livro, pp. 67, 68, 76, 82.